

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Türk Dünyası-nın qiymətli bir xəzinəsidir. Bu adla yaddaşımıza həkk olunan qədim oğuz dastanları Türk Dünyasının yaratdığı milli mədəniyyətin ən zəngin, ulu qaynaqlarından biridir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı əsrlərdən gələn bahar çiçəkləri kimi tərəvətli, həmişə təzə-təzə qalan mədəniyyət bağçasıdır. Bu qiymətli sənət əsəri Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının, tarixinin babasıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı oğuzların əfsanəvi keçmişini poetik dildə bizə çatdırır.

Cəmilə Çiçək yazır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarının bir sıra özünəməxsusluqları ilə yanaşı, bu qədim oğuznamədə tərbiyəvi əhəmiyyətli ailə-əxlaq məsələləri, ibrətamiz səhnələr diqqəti xüsusilə cəlb edir. Məsələn, igid bəy oğlunun evlənmək üçün qız seçməsi, həmin qızda hansı keyfiyyət və bacarıqları arzulaması, daha doğrusu, bunları bir tələb kimi irəli sürməsi olduqca ibrətamizdir, maraqlı doğurur və eyni zamanda istər klassik eşq, istərsə də müasir məhəbbət dastanlarından fərqlənir. Ümumiyyətlə, “Dədə Qorqud” boylarında kişidən də, qadından da eyni keyfiyyətlər tələb olunur. Türkün yaşam tərzinə uyğun gəlməyən tənbellik, çox yatmaq, sübh tezdən durub atlanmamaq, əl-üzünü yummaq, qonşuları gəzib-dolanmaq, çox danışmaq və bu kimi

Sözgedən boyda igidin qızı axtarır tapmaq üçün uzaq səfərə çıxması, ellər, ölkələr dolaşması, onu almaq üçün qoyulan şərtləri yerinə yetirib həyatını təhlükəyə ataraq sınaqlardan keçməsi, bir növ, klassik eşq dastanlarının buta almış aşiq qəhrəmanlarının başlarına gələnləri xatırladır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” boylarının qəhrəmanları sevgi, daha doğrusu, ən yaxşı qız almaq uğrunda ki imtahanlardan, ən çətin sınaqlardan yalnız özləri Tanrının onlara verdiyi cəsarət, igidlik, bacarıq, qoçaqlıq, çeviklik, güc nəticəsində sağ-salamat, alnıaşıq çıxma bilirlər və həmişə də vüsala çatır, arzularını qızı alırlar. Daha burada nakam sevgi yoxdur.

Lakin klassik eşq dastanlarının sonluqlarına nəzər salsaq, görürük ki, buradakı hadisələr “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarındakı hadisələrdən daha çox real həyatla səsleşir.

Sevgidə problem də sırf həyatla səsleşir. Həyatda isə hər şey həmişə arzulanan sonluqla nəticələnir. Dastanların real həyat detalları ilə daha da zənginləşməsi, buradakı sevgilərin, sevgi sonluqlarının həyatiliyi həm də dövrün, zamanın tələbi kimi meydana çıxır.

Azərbaycanlıların ana kitabı hesab olunan “Kitabi-Dədə Qorqud” boyları özündə tarixin ən dərin qatlarından süzülüb gələn, ailə dəyərlərimizlə bağlı bir çox adət-ənənələrimizi yaşadır. Qədim oğuz türklərinin genetik bazası əsasında formalaşan Azərbaycan xalqı ilk növbədə bu xalq eposunun hərtərəfli öyrənilməsi, daha dərin

“Qəhrəmancasına elçilik” ifadəsinin tərkibindəki “qəhrəman” sözü burada yalnız qoçaqlıq, igidlik və mərdliyi, cəsurluğu deyil, eyni zamanda ağsaqqallıq, müdriklik, sadıqlıq, xeyirxahlıq anlayışlarını ifadə edir. Məsələn, Cəmilə Çiçək daha sonra yazır ki, “Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək” boyunda el ağsaqqalı, elin bilicisi olan Dədə Qorqudun Dəli Qarcarın yanına onun bacısı Banuçiçəyi Beyrək üçün istəməyə təəddüdsüz yollanması bir tərəfdən ulu ozanın öz müdrikliyinə, inanclarına güvənməsi ilə bağlıdırsa, həm də Qorqud Atanın xeyirxahlıq missiyası kimi dəyərləndirilməlidir. O, həyatını təhlükəyə ataraq özündə cəsarət tapır ki, elçiliyə getsin. Bu da ozanın, Qorqud Atanın igidlikdə heç də oğuz bəylərindən, igidlərindən geri qalmadığını göstərir.

“Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyunda isə məsələ xeyli fərqlidir. Burada sevin (daha doğrusu, özünə uyğun qız almaq istəyən) igid öz elçiliyinə özü yollanır. Bu, daha təhlükəli bir səfərdir. Qızı almaq istəyənlər üçün ata -Trabzon təkuru elə şərtlər qoyub ki, bu şərtləri yerinə yetirməkdən heç bir igid sağ-salamat xilas ola bilmir.

Qanturalı bunu bilib-özündə cəsarət tapıb Selcan xatun uğrunda həyatını təhlükəyə atır. Lakin Oğuz igidi burada da təkə öz fiziki gücünə, qoçaqlığına deyil, eyni zamanda meydana quduz aslanla, buğa ilə, qara nərle tək-bək, silahsız-filansız vuruşarkən yanında apardığı qırx igidin dostluğuna, sevgilisinin sədaqətinə, ağsaqqalların dualarına arxalanır. Qanturalıya sarı donlu Selcan xatun

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb.

Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında tərbiyəvi əhəmiyyətli ailə-əxlaq məsələləri

digər mənfi cəhətlər oğuz igidinin evlənəcəyi qızda qətiyyətin olmamasıdır. Qadın erindən qabaq yuxudan durub əl-üzünü yumalı, çay-çörək hazırlamalı, xırda-para vacib ev işlərini əri yuxudan oyanınca görüb qurtarmalı, atlanmağa hazır olmalıdır. Qoçaqlıqda, cəsurluqda, qılınc çalmaqda, ox atmaqda, at çapmaqda, baş kəsməkdə, savaşımaqda ərinə uyğun gəlməlidir. “Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyu”na nəzər salsaq, bunları aydın görürük. Belə ki, Qanturalı evlənəcəyi qızda arzuladığı ən başlıca keyfiyyətləri aşağıdakı kimi sadalayır:

“? Baba, mən yerimdən durmadan ol durmuş ola. Mən qara qoç atıma minmədən ol minmiş ola. Mən qanlı kafir elinə varmadan ol varmış, mənə baş gətirmiş ola”. Göründüyü kimi, burada gözəllik, incəlik, zəriflik arxa planda dayanır. Qoyulan əsas tələblər qoçaqlıq, çeviklik, mərdlik, cəsurluqdur. Hətta sevginin özü belə ilkin mərhələdə ön plana çıxmır. Sadəcə, qəti bir əminlik var ki, tələb olunan keyfiyyətləri özündə cəmləşdirmiş istənilən qızın çirkin, xoşa gəlməyən olması mümkün deyil. O, hökmən xarici görünüşdə də gözəl olur və igid onu tapınca şəksiz-şübhəsiz vurulur, sevir, aşiq olur.

dərki nəticəsində tarix səhnəsində öz yerini, rolunu, kimliyini dəqiq müəyyənləşdirə bilər. Bu baxımdan “Dədə Qorqud”un daha da hərtərəfli araşdırılmasına, ciddi tədqiqat obyektinə çevrilməsinə böyük ehtiyac var.

Ümumiyyətlə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yenidən dəyərləndirilməsinə, psixoanalizinin aparılmasına, mahiyyətinin açılmasına, folklor nümunələri arasında, eləcə də xalqımızın həyatında, tarixində yerinin, mövqeyinin müəyyənləşdirilməsinə, ailə dəyərləri sistemində təsirinin öyrənilməsinə böyük zərurət duyulur.

Bu məqamda vurğulayaq ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun qələmə alınması tarixinin xalq yazıçısı Anarın təşəbbüsü və Heydər Əliyevin razılığı ilə 1300 il bundan əvvəl müəyyənləşdirilməsinin səbəblərindən biri, bəlkə də ən başlıcası bu möhtəşəm xalq ensiklopediyasının məhz bizim milli pasportumuz kimi bəşəriyyətə təqdim edilməsi istəyindən irəli gəlir...

Eposun müxtəlif boylarında təsadüf edilən ailə dəyərlər sisteminin maraqlı tərəfləri, məsələn, qəhrəmancasına elçilik motivləri də əski Azərbaycan yaşam tərzinin, evlilik, ailə mədəniyyətinin bariz nümunəsi olan adətlərdəndir.

tunun eşqinə müqəddəs qopuzunun sədalari altında elə bir güc gəlir ki, o, buğanı və quduz aslanı asanlıqla məhv eləyə bilər. Növbə qara buğraya çatanda igid artıq xeyli yorulmuşdu. Dəvənin qoltuğundan girir və başı hərəkətə gətirir. Onu görəndən bəri igidə bir könlüdən min könlə vurulub aşiq olan Selcan xatun çox narahatlıq keçirir. Beləliklə, Qanturalı qızın dediyi kimi etməyi şənəsinə sığışdırmaıy, başqa üsulla dəvəni də məğlub edir. Sarı donlu Selcan xatunu alıb geri döndür.

“Kitabi-Dədə Qorqud” boylarındakı qəhrəmancasına elçilik motivləri, ailə-əxlaq prinsipləri əski dünyaduyumuna əsaslanarsa da, onun müəyyən əlamətləri islam zamanının klassik eşq dastanlarında hiss olunmaqdadır.

Əvvəlcə qeyd edək ki, klassik eşq dastanlarında rast gəldiyimiz qəhrəmancasına elçilik məsələlərində vəziyyət tamamilə fərqlidir. Məlum olduğu kimi, aşiq yuxuda buta verilir. Qız da buta alır. Oğlan sazını götürüb yuxuda ona buta verilən qızın sorayığıyla uzaq səfərlərə çıxır və s. Bir sözlə, o - aşiq qəhrəman - Haqq aşığı, əslində, elçilik etmir. Gedib qızı tapır və deyir: ölsəm də, qalsam da, bu qız mənimdir. Qız da onu sevir. Aşıqin burada silahı, yarağı yalnız

aşıqlığıdır. Dədə Qorqud boylarında olduğu kimi, eşq dastanı qəhrəmanı fəvqəltəbii “ağa”sına güvənib, özünü bütün təhlükələrə gözüyümlü atır. Burada dünyəvi sevgidən söhbət gedir. Sadəcə, dövrün, zamanın qaydaqanunları dəyişib, sevgi azaddır. Müasir dastanın aşiq qəhrəmanı sevdidiyi qızın valideynlərinə qızlarını sevdidiyi açıq-aşkar deyər, etiraf edə bilər. Artıq, bir növ, bu, normal haldır və o qədər də ciddi qəzəblə qarşılanmır. Burada qarşıya çıxan biləcək başlıca problem qızın aşiqi bəyənmeməsi ola bilər ki, buna da çox az halda təsadüf edilir. Fəqət qızlarını sevin (həm də əksinə, qızın sevdidiyi) oğlanı valideynlərin bəyənmeməsi, qızı öz seçdikləri, nəzərdə tutduqları başqa bir oğlana vermək niyyətləri günümüzdə yaranan məhəbbət dastanlarında, bədii əsərlərdə, əsasən, aparıcı mövqe tutur. Yeni dastanlardakı aşiq obrazlarının qəhrəmancasına elçiliyi isə sevdikləri qızın valideynləri ilə şəxsən görüşüb, onları amansız fikirlərindən çəkəndirməyə cəhd etmələrindən, özlərinin daha üstün əlamət, istedad, bacarıq və keyfiyyətlərə malik olduqlarını nümayiş etdirməkdən ibarətdir.

Dastanlarda əks olunan hadisələrdən də göründüyü kimi, bir sıra oxşar xüsusiyyətlərə yanaşı,

“Dədə Qorqud” boyları ilə sonrakı dastanlardakı xüsusən ailə-əxlaq, evlənmə, elçilik, sevgiyə münasibət məsələləri çağdaş dövrümüzdə öz aktuallığını saxlamaqdadır və ailə dəyərlər sistemində xüsusi yer tutur.

Kitabi-Dədə Qorqud” oğuz türklərinin dastanıdır. Dastanın ilk mötəbər tədqiqatçılarından V.V.Bartold onun Qafqaz mühitində yarandığını qeyd edir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un mükəmməl nəşrini çap etdirən böyük türk alimi O.Ş.Gökyay Drezden nüsxəsində açıq olaraq “Azərbaycan şivəsi xüsusiyyətləri gözə çarpmaqdadır” - deyir. Fuad Köprülü, Məhərrəm Ergin kimi nüfuzlu qorqudsünasların, habelə V.V.Bartold, V.M.Jirmonski, A.H.Kononov, A.Y.Yokubovski kimi rus türkoloqlarının, təbii ki, tanınmış Azərbaycan filoloqlarının dəfələrlə təsdiq etdikləri kimi “Kitabi-Dədə Qorqud” dil xüsusiyyətləri, cərəyan edən hadisələrin coğrafi məkanı baxımından daha çox Azərbaycanla bağlıdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud”la əlaqədar keçirilən Dövlət Komissiyasının iclasında demişdir: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı bütün Türk dünyasına məxsusdur, onun vətəni Azərbaycandır, sahibi Azərbaycan xalqıdır, müstəqil Azərbaycan dövlətidir”.

Vahid Ömerov f.ü.f.d.